

Ligeti Dávid

A MAGYAR HADERŐ A VÁLTOZÓ POLITIKAI VISZONYOK KÖZÖTT (1918-1919)

BEVEZETÉS

A történelmi Magyarország 1918–19. évi összeomlása a magyar haderő történelmében is számos fordulatot hozott. A korszak katonapolitikai szempontból alapvetően az önálló, magyar nemzeti haderő kérdése körül forgott: ez a több évszázadra visszanyúló problematika a hektikus 1918–19. évi fejlemények során mégis korábban nem látott fontosságra tett szert. Ennek oka a korszak többszöri rendszerváltoztatásában is megnyilvánult. Tanulmányom – négy fő fejezetben – az összeomló Monarchia, a Károlyi-féle I. Magyar Népköztársaság, a proletárdiktatúra, végül pedig az ellenforradalmi rendszer katonapolitikáját, valamint a magyar haderő ekkori helyzetét kívánja bemutatni.

A HALDOKLÓ CSÁSzáRI ÉS KIRÁLYI HADERŐ

1918 októberében a Monarchia csapatai minden hadszíntéren ellenséges területen álltak. A korábbi évek véres harcaiban sikerült megvédeni a dualista állam területi integritását, és a központi hatalmak kiűtötték a háborúból az Orosz Birodalmat, Romániát, valamint pacifikálták a Balkán jelentős részét megszállva Szerbiát és Montenegrót. E hadszíntéri sikerek ellenére Ausztria–Magyarország nagyon súlyos helyzetben volt ebben az időszakban: az antantblokádnak, valamint belső termelési nehézségek végett kritikus ellátási nehézségekkel küzdött. Még a fronton is 50 km körül mozgott egy katona tömege, annak ellenére is, hogy az első vonalban küzdőket igyekeztek a lehető legjobban élelmezni.¹

51 hónapnyi háború után az Osztrák–Magyar Monarchia csak a délnyugati hadszíntéren több mint ötven hadosztállal rendelkezett: ez megha-

¹ David Adam LIGETI: *Der Zusammenbruch des österreichisch–ungarischen Heeres im Jahre 1918 laut der Bestätigungspapiere von Arthur Arz von Straussenburg*. Öt kontinens, 2009/1. 283.

ladta az 1914. évi békelétszámot. A haderő második vonalába tartozó Magyar Királyi Honvédség ereje is sokszorosára növekedett. A dualista állam 1918 októberében nem kevesebb mint egymillió négyzetkilométernyi területet – 75 millió lakossal – ellenőrzött:² ebből az államterület 676 ezer km²-t, és megközelítően 52 millió népességet jelentett. Nagyjából tehát a kettős monarchia hatalmi befolyása mintegy harmadával emelkedett – súlyos gondot jelentett ugyanakkor, hogy a megszállt területeket döntő többségükben szlávok lakták (lengyelek, ukránok, szerbek), így a dualista államban már 1914-ben is meglévő szláv túlsúly tovább növekedett. A magyar csapatok hősiességi helytállása és háborúban nyújtott kiváló teljesítménye váltotta ki IV. Károly azon szándékát, hogy megteremtse az önálló magyar nemzeti haderőt – igaz ezt Wekerle Sándor magyar királyi miniszterelnök 1917. augusztus 20-i javaslata alapján tette.³ Eddigi utolsó királyunk ezért 1918 januárjában összehívta a Monarchia tábornoki elitjét – vagyis a dualista állam 25 tábornagyát és vezérezredesét –, hogy kikérje legmagasabb rendfokozatú katonáinak véleményét ebben a kérdésben. A király indítványát csak József Ágost királyi herceg – akkor vezérezredes –, valamint Wenzel Wurm vezérezredes támogatta. A többiek vagy teljesen elutasították az ötletet, vagy amelletttörtek lándzsát, hogy a király szándékát legkorábban a háború után lehet megvalósítani.

Az uralkodó felvetésének kategorikus elutasítása az első világháború időszakának utolsó reformkísérletének végét jelentette. Ugyanakkor – hasonlóan a Monarchia belpolitikai változásaihoz – a haderőn belül is végbement egy magyarosítási folyamat: ennek keretében 1918-ban elrendelték, hogy azon cs. és kir. alakulatok esetében, ahol a németre nem volt szükség, a magyar is egyenértékű vezényeleti nyelvként alkalmazható.⁴

1918 júniusában az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó hadjáratára⁵ került sor a délnyugati (olasz) hadszíntéren. A hadművelet elindításában nagy szerepe volt a dualista államot fojtogató nyomornak, amely döntő

² Oskar REGELE: *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg.* Wien–München, 1968, 133.

³ BALLA Tibor: *Az önálló magyar hadsereg kérdése a kiegyezéstől az első világháború végéig.* Honvédségi Szemle, 2018/3. 136.

⁴ A IV. Károly uralkodása alatt tapasztalható „magyarosodási” folyamatra lásd: Ifj. BERTÉNYI Iván: *Eine sympathische Nebenfigur. König Karl IV., im Spiegel der Memoiren ungarischer Politiker.* In Karl I. (IV.), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie. Hrsg. von Andreas GOTTMANN. Wien, 2007, 247–268.

⁵ A gyakori szakirodalmi állítással szemben ez *nem* a Monarchia utolsó offenzívája volt ugyanakkor, mert Albániában a Karl Pflanzer-Baltin vezérezredes által irányított XIX. hadtest még 1918 augusztusában is végrehajtott egy ilyen hadműveletet. LIGETI Dávid: *Monarchia utolsó*

szerepet játszott a későbbi őszi összeomlásban; a császári és királyi haderőn belül nyíltan „éhségoffenzíváról” beszéltek.⁶ A caporettoi áttörés időszaka, vagyis 1917 ősze óta a dualista állam csapatai komolyabb harci cselekményekben nem vettek részt, de ez a helyzet paradox módon drámaian csökkentette az ellátási nehézségektől szenvedő katonák morálját. József Ágost főherceg május 12-i távirata így foglalta össze ezt a helyzetet: „A csapatok ereje lecsökkent, mert az emberek annak ellenére, hogy minden erejüket megfeszítik, szolgálatukat csak nélkülözve tudják ellátni. Könnyörögnek egy mihamarabbi offenzíváért, hogy éhen ne haljanak!”⁷

A júniusi offenzíva így jogosan érdemelte ki az „éhségoffenzíva” elnevezést. A hadművelet – amely a délnyugati arcvonal szinte teljes szakaszára kiterjedt, súlyos kudarccal zárult. A legvéresebb harcokra a Piave folyó mentén került sor, ahol a szó legszorosabb értelmében vérfürdőt vett az osztrák–magyar haderő. A veszteségek mintegy 150 ezer főre rúgtak: jóllehet ennél sokkal véresebb hadműveletek voltak a megelőző évek folyamán, ezt a kudarcot a Monarchia hadereje már nem tudta kiheverni. Hazánkat különösen sújtotta, hogy a magyar veszteségek részaránya ismét meghaladta az ország lakosságának a dualista állam össznépeességéhez való részarányát. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a piavei csata poklában nagyobb arányú magyar etnikumú alakulatok küzdöttek, amelyek sokszor a legnehezebb feladatokat kapták. Különösen nagy veszteséget szenvedett a kaposvári 44., valamint a székesfehérvári 69. közös gyalogezred, a kassai 5. honvéd huszárezred pedig a hősies harcok után csaknem teljesen felmorzsolódott.⁸

A vereséget követően a magyar politikai életben igen heves vita bontakozott ki, amely érintette a nemzeti haderő kérdését. *Communis opinio* lett az a meglátás, hogy tehetségtelen osztrák tábormokok viszik vágóhídra a magyar csapatokat. A császári és királyi haderő tekintélye mélypontra került – az osztrák birodalomfélben szintén heves bírálatok érték a katonai vezetőket.⁹ Az offenzíva következtében Károly leváltotta az ekkor tiroli hadseregcsoport-parancsnokként működő Franz Conrad von Hötzendorf tábornagyot, a Vezérkar korábbi főnökét. Conrad elkeseredetten vette tu-

vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg élete és pályafutása. PhD disszertáció, (kéziratban). Budapest, 2013, 192–193. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/ligetidavidadam/diss.pdf> (2020. 03. 17.).

⁶ Ludwig A. WINDISCH-GRÄTZ: *Ein Kaiser kämpft für Freiheit*. Wien–München, 1957, 65.

⁷ Peter FELDL: *Das verspielte Reich. Die letzten Tage Österreich–Ungarns*. Wien–Hamburg, 1968, 230–231.

⁸ [Sz. n.]: *A volt m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred története 1868–1918*. Budapest, 1935, 288–290.

⁹ Minderre lásd: LIGETI: I. m. 2013, 190–191.

domásul a bírálókat; bizalmas körben így fogalmazott: „Németországban hasonló helyzetben, a nyugati fronti csatát követően, nem voltak interpellációk, nem támadták a hadsereget, a tisztikart, a hadvezetést, nem diszkreditálták hivatalosan a tábornokokat, és egy megértő, ügyes sajtó állt rendelkezésre”.¹⁰ Ez a közhangulat döntő fontossággal bírt a következő hónapok során.

1918. október 24-én az olaszországi antanthaderő általános offenzívába kezdett. A nyomasztó túlerőben támadó ellenség nyomását a császári és királyi csapatok még öt napon keresztül képesek voltak feltartóztatni, de miután már nem lehetett felváltani a fronton harcoló alakulatokat – a menetzászlóaljok döntő többsége egyszerűen dezertált, vagy fellázadt – bekövetkezett a katasztrófa, és a Monarchia katonailag összeroppant. A sors iróniája, hogy ugyanezen a napon – október 28-án – bomlott fel a dualista állam *de facto*, miután a csehszlovák és délszláv Nemzeti Tanácsok proklamálták függetlenségüket.¹¹ A fegyverszünet elkerülhetetlen voltát a hadsereg szétesésének rémisztő katalizálódása determinálta. A Délnyugati Fronton – október 24-én – lévő 198 ezredből az olasz offenzíva első napján 7 regiment bomlott fel, a fegyvernagyvás elrendelésekor már csak 155 ezred maradt, és a dezertálások következményeként további 27 ezred esett szét.¹²

A Magyar Királyságban is hamarosan súlyos belpolitikai válság robbant ki, és ebben jelentős szerepet kapott a haderő kérdése is – a magának végrehajtó hatalmat követelő Magyar Nemzeti Tanács már megalakulásakor – október 24-én célul tűzte ki a magyar katonák mielőbbi hazahozatalát.

A magyarok elégedetlenségét tovább növelte a birodalom politikai és katonai elitjével szemben régóta táplált bizalmatlanság. Ezt Hadik János gróf, deznált miniszterelnök 1918. október 29-i feljegyzése így foglalja össze: „Mindenütt azt beszélik, hogy a két legfontosabb központi szervnél [ti. az AOK és a Hadügyminisztérium], ahol a teljes és korlátlan katonai hatalom összpontosul, az állások alig 10%-át töltik be magyarok.”¹³ Figyelemre méltó, hogy a katonai elit fekete-sárga jellege annak ellenére irritálta a transzljajtán birodalmi részt, hogy abban jelentős számban a Magyar Királyságból származók kaptak szerepet: gondoljunk csak az erdélyi szász Arz vezérezredesre, a Vezérkar főnökére.

¹⁰ Oskar REGELE: *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918*. Wien, 1955, 402.

¹¹ Minderre lásd: Johannes SACHSLEHNER: *Összeomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. október 28-án*. Budapest, 2007.

¹² ÖUIK VII. Beilage 35.

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Militär-Kanzlei Seiner Majestät (1918) 69/27/9/3.

A Monarchia háborúja 1918. november 3-án a padovai fegyverszünettel fejeződött be: a dokumentum rendelkezéseinek értelmében a császári és királyi csapatokat – néhány kivételtől eltekintve – az 1914. évi határokra kellett visszavonni, és a dualista állam 20 hadosztályt tarthatott fegyverben.¹⁴

November 6-án Rudolf Stöger Steiner vezérezredes, közös hadügyminiszter „felszólította az osztrák–magyar haderő tisztjeit hogy további szolgálattételre jelentkezzenek az etnikumuknak megfelelő nemzeti tanácsnál”.¹⁵ Jóllehet az AOK (az osztrák–magyar katonai főparancsnokság még több héten keresztül működött és a felszámolási folyamat (likvidáció) csak 1919 elején zárult le, a miniszter rendelete végeredményben a császári és királyi haderő halotti bizonyítványát jelentette.

HOL VANNAK A MAGYAR KATONÁK?

A császári és királyi haderő összeomlása után szükségszerű volt, hogy a Magyar Királyság önálló, nemzeti haderőt állítson fel – mint korábban láttuk ebben összenemzeti konszenzus érvényesült. Jól mutatta ezt az a tanácskozás is, amelyet 1918. szeptember 12-én, jó másfél hónappal a Monarchia háborús veresége előtt a bécsi közös Hadügyminisztériumban tartottak ebben a témában: a magyar delegáció kifejezte azt, hogy ha a haderő reformjának kérdésében nem jutnak eredményre, Budapest azt maga hajtja végre.¹⁶

Az október 31-i hatalomra került Károlyi-kormány nem rendelkezett kiérlelt katonapolitikával: tulajdonképpen ez a szakterület kimerült abban, hogy egy Ausztriától független haderőt kell létrehozni.¹⁷ E tényezőnek volt köszönhető, hogy az új magyar Hadügyminisztérium vezetésére pártonkívüli személyeket is kiválasztottak.

Ebbe a körbe tartozott Linder Béla hadügyminiszter, egykori császári és királyi tüzértörzskari ezredes is. Az őszirózsás forradalom budapesti sikere után október 31-én hivatalba lépett tárcavezető november 2-án a budapesti Kossuth téren tartotta meg azt a beszédét, amely a Károlyi-féle

¹⁴ Manfred RAUCHENSTEINER: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi, 2017. 809.

¹⁵ Szijj Jolán – Ravasz István: *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, 1999, 297.

¹⁶ BALLA: *Az önálló magyar hadsereg...* 139.

¹⁷ RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, 2019, 96. (a továbbiakban: Révész, 2019a).

rendszerváltoztatás egyik alapdokumentumává vált: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!” – fogalmazott.¹⁸ A háborús traumákat átélő miniszter kijelentése sok, a fegyveres konfliktusba belefáradt katona várakozásaival és mentalitásával találkozott – ugyanakkor nem volt túlságosan jó ómen, hogy egy hadügyminiszter deklarálta pacifistának bizonyult. Linder hírhedt kijelentése az elmúlt száz év során mindig heves vitákat váltott ki. A Horthy-korszakban kanonizálódott alapvetés révén a hadügyminiszter e szavai, majd az ennek megfelelő tettek – a volt császári és királyi haderő, valamint a Magyar Királyi Honvédség katonáinak döntő mértékű demobilizációja vált a trianoni katasztrófa alapjává. József Ágost főherceg például így foglalta össze ezt. „Hogyha akkor nem rendelik el a fegyverletételt és az ezen parancs ellenére fegyveresen a nyugati és északi határunkra érkező, teljes rendben levő, jó szellemű magyar csapatokat azon gyáva félelemtől hajtva, hogy majd a Nemzeti Tanácsot, ezt a siralmas szovjetet fogják széjjelkergetni, nem oszlatják föl, hanem továbberesztik hazánkba és a veszélyeztetett határookra tolják, ez esetben – ezt teljes bizonyossággal mondhatom – Trianon sem üt úgy ki, ahogyan ránk tukmálták, midőn fegyvertelenül állottunk itt a bolsevizmus gyalázatos terrorjától megbénítva. Magyar hősiesség még hosszan megvédte volna azt, amit árulók hitvány gyávaságban odadoztak az ellenségnek, hogy nesze, letettük a fegyvert, tegyél velünk, amit akarsz!”¹⁹

A tábornagy szavai arra a valós félelemre is rámutatnak, amely a Károlyi-kormány megalakulását végigkísérte, nevezetesen, hogy a frontról visszatérő katonák döntenek meg – az elsősorban Budapestre koncentrálódó – rendszert. Miután november 13-án IV. Károly – kényszer hatására – felüggesztette uralkodói jogainak gyakorlását, november 16-án Budapesten kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Az új magyar állam azonban már a megelőző két hét alatt lényegében egy tanácsrendszerre változott: az őszi rózsás forradalom „mindenféle tanácsokat tucatjával hívott életre, szinte minden foglalkozási és társadalmi csoport valamilyen tanácsba tömörült”.²⁰

E testületek közül az ország demilitarizálásában kulcsszerepet játszottak a katonatanácsok, amelyek célja elsősorban a haderő demokratizálása, a katonák szociális helyzetének javítása volt – ezt azonban döntően leszerepléssel, és a civil életbe való sikeres visszatéréssel kívánták elérni. Míg kezdetben – a munkástanácsokhoz hasonlóan – a katonatanácsok is elsősor-

¹⁸ *Népszava*, 1918. november 3. 3.

¹⁹ JÓZSEF ÁGOST főherceg: *A világháború, amilyenek én láttam. Tiroi védelme és az összeomlás*. VII. kötet. Budapest, 1934. 636.

²⁰ TENGYEL Adrienn: *A Papi Tanács*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2007/3–4. 19.

ban az agitációért feleltek, rövidesen törvényhozói hatalommal felruházott szervek lettek.²¹ Tagadhatatlan, hogy e testületek létrejötte jelentős szovjet-orosz befolyásra volt visszavezethető, és ezt a tényezőt tovább erősítette a Szovjet-Oroszországból visszatérő hadifoglyok tömege.

Ebben a helyzetben gyors és mélyreható demilitarizálási folyamat ment végbe. A délnyugati fronton bekövetkező katasztrófa nyomán az olasz hadifogságot elkerülő katonák²² többnyire szervezeten indultak haza – ebben jelentős szerepe volt annak a pszichológiai tényezőnek, hogy csoportban nagyobb esély kínálkozott a sikeres hazatérésre.²³ A budapesti Hadügyminisztérium összesítése szerint november 7. és november 25. között összesen 1,3 millió katona vonult át az országon, amelyből 328 ezren utaztak zárt szállítmányokban; a többséget pedig az egyedül, vagy kisebb csoportokban hazatérők tették ki.²⁴ Magyarországon 1918. november végéig 700 ezer, december végéig pedig 1,2 millió katona szerelt le;²⁵ igaz sok esetben a hazatérő katonák egyszerűen hazamentek, vagyis a formális demobilizáció nem ment végbe.²⁶

A leglényegesebb kérdés viszont akörül forog már több mint száz esztendeje, hogy hány embert demobilizált az I. Magyar Népköztársaság. A padovai fegyverszünet balkáni feltételeit „pontosító”, november 13-án aláírt belgrádi konvenció 6 gyalog- és 2 lovashadosztály megtartását engedélyezte, azonban az új magyar rendszer ezeket sem töltötte fel. Ezen a ponton ismét idézzük József Ágost királyi herceg meglátásait: „A legtöbb hadosztály ellenszegült a lefegyverzésnek és késznek nyilatkozott erőszak alkalmazásával megtartani fegyverzetét. Így például a 40. honvédhadosztály 8397 puskával és 101 géppuskával, a 11. honvéd- és 10. lovashadosztály 6000 karabéllyal, 120 géppuskával és 36 ágyúval érkezett haza. A magyar csapatok a magyar határig teljes rendben jöttek el és csak a határ átlépése után bomlottak fel. A magyar kormány a csapatok hazaszállítását illetően nem intézkedett. Csak azt nem felejtette – saját bőrét féltve – elrendelni,

²¹ *Társadalmi Lexikon*. Szerk. MADZSAR József. Budapest, 1928. 494.

²² A padovai fegyverszünet kezdetét az olasz haderő 24 órával később állapította meg, mint ahogy azt a Monarchia értelmezte: ezen időtartam alatt november 4. 15 óráig a császári és királyi haderő már nem harcolt, de az előretörő antantcsapatok az általuk elért vonal mögött rekedt k. u. k. katonákat hadifoglyoknak nyilvánították. Megközelítően 360 ezer ember került így olasz hadifogságba. REGELE: I. m. 1968, 195–196.

²³ Minderre részletesen lásd: RÉVÉSZ: I. m. 2019a, 61–69.

²⁴ RÉVÉSZ Tamás: *Tördőfés? Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének felbomlása 1918 őszén*. In 1918 – A Nagy Összeomlás. Szerk. HERMANN Róbert – LIGETI Dávid. Budapest, 2019, 95–114. 103. (a továbbiakban: RÉVÉSZ: I. m. 2019b.).

²⁵ LIPTAI: I. m. 22.

²⁶ RÉVÉSZ: I. m. 2019b, 112. Révész Tamás kutatásai alapján kb. 720 ezer volt katona tért így haza.

hogya a hazatérő magyar csapatok lefegyvereztessenek és hogy a határállomásokon a csapatokat agitátorok fogadják, kik a magyar csapatokat a honi viszonyokról »felvilágosították«. A szociáldemokrata párt is a csapatok elébe küldötte ágenseit, kik a vonatokba szálltak és a csapatokkal utaztak. A hadosztályok nagy részének azért, hogy Ausztrián átjussanak, a vasúti szerelvényt és szállítást a berakodási helyen sokszor ki kellett erőszakolni azzal a fenyegetéssel, hogy ha az irányítás meg nem történik, a csapatok gyalog mennek haza, de ez esetben Ausztriában majd harácsolva vonulnak keresztül. Az ausztriai nemzeti tanácsokkal is igen nagy nehézségek voltak a lefegyverzés kérdésében. Legtöbb hadosztályparancsnok, dacára a magyar kormány rendeletének, a fegyverletételt kereken megtagadta és utasította a csapatokat, hogy géppuskákkal biztosítsák magukat. Erélyes fellépésük sikerrel járt. Itthon, Magyarországon, leszerelés már nem volt, ki-kicsapatát elhagyva, mindent magával víve hazament.²⁷

A tábornagy meglátásaiban több ellentmondást is találhatunk – ugyanakkor ténybeli túlzás nélkül mutatja be annak az agitációnak a folyamatát, amely végeredményben lehetlenné tette, hogy a Monarchia széthulló haderejéből hatékony és kellően erős, *nemzeti* fegyveres erő jöhessen létre.

Annak tényét, hogy a hátországi zavargások, fosztogatások nem elsősorban a frontról visszatérő alakulatok, katonák számlájára írhatók, a Horthy-korszak vonatkozó munkáival szemben általában kritikus hangvételű recens szakirodalom is elismeri.²⁸ A hátorszáiban felbomló pótalakulatok, katonai egységek morálját jobban áthatotta az otthoni politikai közélet és változások – ezekkel a frontról hazatérők csak Magyarországra visszaérkezve szembesültek.

A háborús nélkülözések közhangulatát tovább rontotta a katonatanácsok agitációja és besúgókat alkalmazó tájékoztató rendszere. A budapesti Katonatanács vezetője Pogány József november 4-én egy Szegedre továbbított táviratban így foglalta össze feladatát: „A katonatanácsok hatásköre az összes fennálló és továbbműködni tartozó katonai-honvédpárancsnokságok, intézetek és alakulások ügymenetének fenntartása és ellenőrzése. Minden eddigi parancsnokság, alakulás ezután is helyén marad, a katonai tanács csak működését ellenőrizni van hivatva.²⁹ Ez az ellenőrzés kikezdtte a megmaradt csapatok morálját, a bajtársiasság helyét bizalmatlanság és gyanakvás vette át.

²⁷ JÓZSEF ÁGOST: I. m. 620.

²⁸ RÉVÉSZ: I. m. 2019a, 74.

²⁹ Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár PDM B/21 4976/85 56. mikrofilm.

Az 1918. novemberi káosz a magyar haderő elnevezésében is jelentkezett. November 11-én Bartha Albert hadügyminiszter rendeletet adott ki, amelyben a magyar fegyveres erőket Hadsereg, Nemzetőrségre és Polgárőrségre osztotta.³⁰ A „Hadsereg” megnevezés nem pusztán terminológiai szempontból volt pontatlan, hanem mintegy kontinuumot képzett a Monarchia időszakával, vagyis „a közös” haderővel, amit ezzel a megnevezéssel illettek a közbeszédben.

A Magyar Népköztársaság kikiáltása után így fegyveres ereje új nevet is kapott: Néphadsereg lett – az államforma megnevezéséhez hasonlóan ezzel is azt kívánták kifejezni, hogy – a szó legszorosabb értelmében – a nép haderejét kívánja felépíteni. Mindazonáltal a „magyar” jelző csak 1919. január 25-én jelent meg hivatalosan a Néphadsereg elnevezése előtt, sőt jogi értelemben mindvégig a „Hadsereg” név maradt hivatalos egészen február 22-ig, amikor az a „Magyar Népköztársaság Önkéntes Hadserege” elnevezésre változott, egyúttal a Magyar Nemzetőrséget és Polgárőrséget beolvasztotta a testületbe.³¹ Mindent egybevéve, a magyar haderő ekkori történetét végigkísérő zűrzavar még annak elnevezésén is hűen tükröződött.

A Néphadsereg alapjául alapvetően a Magyar Királyi Honvédség egykori tagjaira számítottak. A belgrádi konvenció korlátozó rendelkezéseinek betartására Bartha az 1896 és 1900 közötti 5 évfolyamot kívánta fegyverben tartani, ugyanakkor a Néphadseregbe való jelentkezés alsó korhatára 24 év volt.

Az új magyar haderő demobilizálásának mértéke még a belgrádi fegyverszünet (november 13.) korlátozásait is meghaladta: a balkáni antant-haderővel kötött megállapodás révén 6 gyalog- és 2 lovas hadosztály lett volna fegyverben tartható. Ezeket a divíziókat azonban nem töltötték fel és feloszlatták a Néphadsereg tüzérségi, és hadmérnöki karát,³² továbbá vezérkarát.³³ Emellett nyugdíjazták a haderő teljes tábornoki karát, valamint az ezredek nagy részét is.³⁴

³⁰ 5220/1918 HM Rendelet.

³¹ SZIJJ–RAVASZ: I. m. 448.

³² *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*, 1918/110. 719. 33 679/Eln. 1. Körrendelet. (A jogszabályt maga Károlyi Mihály írta alá).

³³ LIPTAI Ervin: *Vöröskatonák, előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*. Budapest, 1979, 45.

³⁴ JULIER Ferenc: *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919)*. I. rész. Hadtudomány, 1993/1. 88.

A Károlyi-korszak általában nem bízott a reguláris haderőben, ezért a paramilitáris, vagy auxiliáris fegyveres erők reneszánszukat élték ekkor.

Mindent egybevetve, a Károlyi-korszak külső fegyveres presszió hatására, de végrehajtotta a fegyverzetre és létszámra vonatkozó korlátozásokat, sőt több esetben túl is teljesítette azokat. A haderő dezorganizációja hűen jelképezte az országban zajló folyamatokat: legfőképpen azt, hogy igen korlátozott nemzeti szuverenitás érvényesülhetett.

A VÖRÖS HADSEREG

A bolsevik állam hadereje azonban nem tudott megbirkózni azzal a problémahalmazzal, amit a Népköztársaság időszakából örökölt. Erről a tényről Kun Béla 1919. április 18-án így fogalmazott: „Senki kétségbe ne essék, de el kell azt mondanom, hogy fegyverzet és felszerelés terén is rosszul állunk azért, mert olyan lehetetlen hadifelszerelési állapotot vettünk át, melyet az alatt az idő alatt, amely rendelkezésünkre állott, nem sikerülhetett még kiépíteni.”³⁵ A Károlyi-korszakból megközelítően 48 ezer katona maradt, miközben az antant csehszlovák–román–szerb–francia alakulatai mintegy négyszeres fölényben voltak.³⁶ Még elkésőbb volt a kép a fegyverzet terén.

A Vörös Hadsereg működését alapvetően az a körülmény determinálta, hogy a rendszer nem bízott saját haderejében, főleg annak tisztikarában. Tette ezt annak ellenére, hogy a haderőt „a proletariátus osztályhadsergeként” definiálta. Abban azonban, hogy ez a helyzet létrejött, jelentős szerepet játszottak a katonatanácsok, amelyek sok esetben bolsevik befolyás hatása alatt álltak. Ez viszont azt jelentette, hogy az új Vörös Hadsereg a siker esélye nélkül vehette fel a harcot az antanttal. Ezt az egész dichotómiasorozatot (1918 őszén pacifizmus – most fegyverkezés, 1918 őszén züllesztés – most építés stb.) hűen és pontosan foglalta össze a *Miért kell a Vörös Hadsereg* című, 1919. áprilisi röpirat, amelyet érdemes hosszabban idéznünk:

„Első pillanatra ellentmondásnak látszik, hogy a szocializmus, amely mindig küzdött a hadsereg ellen, mindig antimilitarista volt, most szervezeteinek minden erejével, agitációjának egész lendületével hadsereget toboroz. Antimilitaristák voltunk, amíg a hadsereg a burzsoázia osztályhad-

³⁵ BREIT József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. II. kötet. Budapest, 1925, 84.

³⁶ BREIT: I. m. II. 44.

serege volt, vörös hadsereget toborzunk abban a pillanatban, amikor a hadsereg a proletáriátus osztályhadseregévé lesz. [...] Magyarország proletársága márciusi forradalmával kiverkedte magának ezt az új világot, és új, kommunista társadalmi rendjét minden ellenféllel és ellenséggel szemben meg akarja védeni fegyverrel a kezében is. Az októberi forradalom Magyarországon polgári forradalom volt. E revolúció előőrse, a munkás-ság, legelsősorban arra törekedett tehát, hogy szétzüllessze a régi világ nagy erőszakszervezetét: a bürokráciát és a hadsereget. A katonatömegek megalkotották a katonatanácsot. A katonatanács a maga forradalmi szerepét abban látta, hogy kicsavarja a hadsereg vezetését a régi bürokrácia fellegvárának: a Hadügyminisztériumnak a kezéből, és hogy kiragadja a parancsnoklást az aktív tisztek markából. Egyik rohamot a másik után intézte a régi militarizmus drillje és vak fegyelme ellen. Megsemmisítette a kurtavas, a kikötés, az éhséggel szigorított magánfogság kínzását,³⁷ választott esküdt-székek kezébe adta a fegyelmezés jogát. A céltalan kaszárnyai lődörgés és ácsorgás helyére szocialista előadásokat, tudományos tanfolyamokat állított, a trágár katonanóták helyére bevitte a munkásdalokat, a pokrócozás durvaságai helyére tette a sportot, a színházat, a mozit. Jóléti bizottságokat, könyvtárakat, olvasótermeket állított fel a kaszárnyákban. Mindent megpróbált, hogy a kaszárnyát kultúrpalotává és szociális otthonná tegye. [...] A márciusi szociális forradalom ismét új történelmi helyzetet teremtett. Most már a hadsereg teljesen a proletárság hatalmába került. Most már nemcsak, hogy semmi szükség sincsen az oszlatás munkájára, hanem egyenesen a proletárság ellen vétkezik, aki a legkisebb csorbát üti a hadsereg szervezetén vagy fegyelmen. A fegyelmetlenség erény volt mindaddig, amíg a burzsoázia kezéből ki kellett csavarni a fegyvert, a fegyelmetlenség árulássá válik és ellenforradalmi cselekedetté abban a pillanatban, amikor a fegyver a proletárság kezében van.”³⁸

A proletárdiktatúra 180 fokos fordulatot hajtott végre a katonapolitikában, miután az április 16-án kezdődő román offenzíva felgöngyöltette az igen gyenge magyar arcvonalat. A támadás következtében április 26-án a Székely hadosztály letette a fegyvert, négy nappal később pedig elérte a Tiszát az ellenség. A kétségbeejtő helyzetben – hat hónap után először – mozgósításra került sor. Május 2-án a Forradalmi Kormányzótanács a következőket rendelte el: „A proletárforradalom megmentésére elrendeljük a proletárság általános mozgósítását. Minden katonailag kiképzett proletár

³⁷ A röpirat ezen a ponton hazudik: ezeket a fegyelmi büntetéseket ugyanis még IV. Károly törölte el 1917-ben.

³⁸ *A magyar Vörös Hadsereg 1919...* 101.

haladéktalanul tartozik frontszolgálatra bevonulni. Minden katonailag kiképzetlen munkás vagy kiképző zászlóaljakra kerül, vagy pedig erődítési munkák elvégzésére köteles.³⁹ A soron következő két hét alatt – kihasználva, hogy a románok nem folytatták sikeres hadjáratukat – a proletárdiktatúra mintegy 120 ezer főre növelte a Vörös Hadsereg állományát,⁴⁰ vagyis nagyjából megháromszorozta a Népköztársaságtól örökölt haderőt. Ezzel ugyanannyi katonát tudott csatasorba állítani, mint a román haderő Magyarországon.⁴¹

Mindennek ellenére a Vörös Hadsereg működésében is számos olyan tényező volt, amely lehetetlenné tette, hogy hatékony haderőt lehessen szervezni. Ilyen lépés és döntés volt a rendfokozatok eltörlése – Szovjet-Oroszország példájára. A magyar relációban annyi különbség történt, hogy a tisztek rendfokozata elé a „volt” szócskát helyezték. Ebből egészen abszurd történetek is származtak, amelyet talán egy anekdotával tudunk legjobban érzékeltetni: Fiedler Rezső hadügyi népbiztosnak egy ízben azt jelentette a titkárnője: X. őrnagy elvtárs szomorú, mert a régi rendszer szerint most lenne esedékes az előléptetése, így már sohasem lesz alezredes. – Nem probléma, felelte a népbiztos, diktálom a parancsot: „X volt őrnagy elvtársat a mai nappal volt alezredessé előléptetem.”⁴²

A Tanácsköztársaság haderőszervezésének kudarca végeredményben arra a tényezőre volt visszavezethető, hogy a rendszer nem építhetett „nemzeti” haderőt, az internacionalista bolsevik falanszterért folytatott háború pedig nem volt népszerű az országban.

A proletárdiktatúra hadügyi politikája az első világháború által okozott apátia miatt sem lehetett sikeres. A vidéki Magyarország lakossága sok esetben a Tanácsköztársaság CIX. számú rendelete miatt fogott fegyvert, amely lényegében bevezette az általános hadkötelezettséget, és ebben az értelemben visszaállította a Monarchia háborús időszakának legfontosabb rendelkezései egyikét – vagyis a 18 és 45 év közötti férfiak sorozását.⁴³

Hasonlóan népszerűtlen volt a Vörös Hadseregben belül a kettős parancsnoki struktúra bevezetése, elsősorban a politikai biztosok (kommisszárok)

³⁹ LIPTAI: I. m. 135.

⁴⁰ RÉVÉSZ: I. m. 2019a, 197.

⁴¹ SZABÓ Mária: *Magyar–olasz kapcsolatok az első világháború után. Guido Romanelli magyarországi küldetése (1919. május–november)*. Századok, 2007/1. 130.

⁴² HAJDU Tibor: *Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és orosz forradalmakban*. Történelmi Szemle, 2009/4. 527–528. Hajdu beszámolója alapján a történetet Lukács György mondta el neki.

⁴³ TAKÓ Dalma: *A Katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében. A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökeinek Bírósága*. Budapest, 2019, 45.

működése. Lukács György hírhedt poroszlói működésén túl,⁴⁴ említhetjük ezen a ponton Münnich Ferenc esetét is, aki a 6. hadosztály politikai biztosaként egy ízben – ellenforradalmi magatartás vádjával – kis híján lelőtte a divízió parancsnokát.⁴⁵

A MAGYAR NEMZETI HADSEREG

A valódi nemzeti haderő szervezése a proletárdiktatúra mozgósításával párhuzamosan, 1919 májusában Szegeden indult el. Miután a megszálló francia hatóságok passzív magatartást tanúsítottak, a városban működő ellenkormány megkezdhette a volt cs. és kir. 46. gyalogezred, illetve az 5. honvéd gyalogezred, valamint a honvédkerületi parancsnokság állományának újrászervezését, miután e katonák felett hamar megszűnt a bolsevik befolyás.⁴⁶

1919. június 9-én Horthy Miklós altengernagy felhívást bocsátott ki, amelyben a Vörös Hadsereggel szemben egy nemzeti hadsereg felállításáról rendelkezett. Vezető irányelveként Horthy Miklós a következőket határozta meg: „A vörös leküzdésére, valamint a törvényes rend és biztonság helyreállítása céljából magyar nemzeti hadsereg felállítását rendelem el. [...] Az 1918. október hó 31. óta széttűlesztett katonai szervezet a legnagyobb szigorral mielőbb helyreállítandó.”⁴⁷ A Károlyi Gyula gróf vezette kormány Hadügyminisztériuma kérte, hogy a jelentkezők lehetőség szerint kétnapi élelmet, fegyvert és egyenruhát is hozzanak.⁴⁸ A jelentkezők tehát elsődlegesen azzal számolhattak, hogy mit lehet az új haderőbe betenni, nem pedig kivenni.

Végeredményben tehát az altengernagy az előző két katonai rendszer-változtatás „eredményeinek” felszámolásán fáradozott.

A Magyar Nemzeti Hadsereg szervezését több tényező hátráltatta. Először ki kell emelnünk, hogy a haderő francia megszállás alatt szerveződhetett, és így értelemszerűen nem lehetett szabad a folyamat. Ennek következtében Horthy nem hajthatott végre sorozást: így az új haderő

⁴⁴ LIGETI Dávid: *Filozófusból véreskezű komisszár. Lukács György a proletárdiktatúrában*. Rubicon, 2019/4. 11–13.

⁴⁵ LIPTAI: I. m. 253.

⁴⁶ SZAKÁLY Sándor: *Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte*. In *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. MIKLÓS Péter. Szeged, 2010, 307.

⁴⁷ A 40/1919.1. sz. irányelvet idézi: BABUCS Zoltán: *A honmentő hadsereg fővezére*. <https://felvidek.ma/2019/07/a-honmento-hadsereg-fovezere/> (2020. 03. 23.).

⁴⁸ SZAKÁLY: I. m. 2010, 308.

önkéntes alapon szerveződhetett: a megszálló antant parancsnokság 1300 főben maximálta a hadsereg méretét, amely így egy gyalogezredét se érte el.⁴⁹ Másodszer – akárcsak a Vörös Hadsereg esetében – a lakosság többségének apátiája lehetetlenné tette, hogy jelentős számú jelentkező legyen. Így a Nemzeti Hadseregben 1919 júniusa–augusztusa között szolgálatot vállalt személyek többsége tartalékos tiszt volt, ugyanakkor a hivatásosok száma nem volt elegendő egy új magyar haderő kiépítéséhez, a beosztások betöltéséhez.⁵⁰ A kezdetben csak néhány száz fős, főként tiszt és altiszt századokból álló haderőt a köznyelv egyszerűen Nemzeti Hadseregnek nevezte. Horthy június 12-én kivált a szegedi ellenkormányból,⁵¹ és július 15-én átvette az új haderő feletti főparancsnokságot. Ekkor a következő hadparancsot tette közzé: „A nemzeti kormány bizalma folytán a mai napon átvettem az összes magyar nemzeti haderő fővezérletét. Szívem mélyéből, forrón üdvözlöm a fajunk színe-javából alakult katonaságot. Bajtársak! Nehéz időben, a sors csapásaitól sújtva, keserű hontalanságban vettük ismét kezünkbe a nemzetiszínű zászlót, hogy diadalra vigyük a hazánkat megsemmisítéssel fenyegető bolsevisták ellen. Küzdelmünk nehéz lesz, de bízom a magyarok Istenében, ki nem fogja elhagyni igaz ügyünket. Bízom a ti acélos akaratokban, a ti önfeláldozó hazafiságotokban, a ti kipróbált bátorságotokban és ügyességetekben. [...] Ne feledjétek, hogy egy ezeréves nemzet utolsó reménysége, imája, sóhaja ti vagytok. De le-sújtó kardja is, ha kell.”⁵²

Horthy a főparancsnokságot augusztus 9-től a kormánytól független Fővezérséggé szervezte át;⁵³ az altengernagy ezzel lényegében önálló politikai tényezővé lépett elő. Augusztus 11-én az új haderő mindössze 1500 tisztból, kb. 600–700 altisztből és kb. 2000 katonából állt.⁵⁴ Mindennek ellenére a káoszba sülyedt és még meg nem szállt Magyarországon – ez a románok budapesti bevonulása, majd dunántúli előretörése után nagyjából a Magyar Királyság területének mintegy egyötödét jelentette, a Nemzeti Hadsereg politikai szerepvállalása és befolyása mindvégig erősebb volt,

⁴⁹ Uo. 308.

⁵⁰ SZAKÁLY Sándor: *Vázlat a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikáráról*. In Egy ezredév viharaiiban meg nem rendült hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk. SZAKÁLY Sándor. Budapest, 2015, 251.

⁵¹ ERDEŐS László: *A magyar honvédelem egy negyedszázada 1919–1944*. Máriabesnyő, 2007, 117.

⁵² SZAKÁLY: I. m. 2010, 309.

⁵³ SUBA János: *A Nemzeti Hadsereg csendőralakulatai 1919–1921*. Közép-európai Közlemények, 2015/4. 47. <http://vikek.eu/wp-content/uploads/2017/03/KEKNo312015.4.sz%C3%A1m.pdf> (2020. 03. 23.).

⁵⁴ Uo. 118.

mint a hadseregeké általában.⁵⁵ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez ellen a Hadügyminisztérium igyekezett fellépni, hiszen augusztus 11-én, majd 30-án is megjelent az a rendelet, amely kimondta: „Egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban, és ily irányú céllal párt-helyiségeket (klubokat) látogatnak. [...] A politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetben sem lesz helye.”⁵⁶

E folyamattal párhuzamosan azonban számos paramilitáris, vagy a Nemzeti Hadsereggel csak igen laza függésben lévő alakulat jött létre az országban. A „különítményesek” döntő szerepet játszottak az 1919. augusztus–szeptemberi „fehérterror” megtorló hullámában; integrálásuk a nemzeti haderőbe csak 1920–21-ben fejeződött be.

A Vörös Hadsereg augusztus 6-i hivatalos feloszlata után⁵⁷ a Nemzeti Hadsereg lett az ország legjelentősebb fegyveres ereje. A Lehár Antal vezette nyugat-magyarországi legitimista csapatokon kívül⁵⁸ más nagyobb szervezett haderő már nem volt az országban. Augusztus 15-én Horthy a budapesti kormány miniszterelnöke, Friedrich István jelenlétében esküt tett József főherceg, kormányzó előtt, és ezzel átvette az összes fegyveres erő és testület feletti főparancsnokságot. A Nemzeti Hadsereg az ország meg nem szállt területein toborzással, majd sorozással növelte létszámát. A román megszálló csapatok kivonulásával hatáskörét fokozatosan az egész trianoni Magyarország területére kiterjesztette. A Vörös Hadseregben szolgált és a hadifogságból hazatérő tiszteket – ha a forradalmak és a hadifogság alatti magatartásukat egy igazoló bizottság előtt igazolni tudták – átvették a Nemzeti Hadsereg állományába, amely 1920. február 1-jén már 100 209 főt számlált;⁵⁹ ebből 14 933 volt tiszt és 5309 altiszt.

EPILÓGUS

A királyság államformájának helyreállítása után az állami intézmények megnevezésében 1920. április 1-jétől visszaállították a „magyar királyi” (m. kir.) előtagot, így a hadsereg hivatalos elnevezése is Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg lett.⁶⁰ Két hónappal később az ország a trianoni békediktátum aláírására kényszerült, amely lényegében milícia-színvonalat

⁵⁵ SZIJJ–RAVASZ: I. m. 494.

⁵⁶ SZAKÁLY: I. m. 2010, 310.

⁵⁷ Haubrich József – ekkor a Peidl-kormány hadügyminisztere – rendelete révén. SUBA: I. m. 47.

⁵⁸ SÍPOS Péter: *Hűséges szolgálója az ő urának*. História, 1993/11. 5.

⁵⁹ SZIJJ–RAVASZ: I. m. 118.

⁶⁰ A 46154/HM. Eln. B-1920. rendelet révén.

engedélyezett az új és önálló nemzeti haderő részére, és szentesítette a korábbi korlátozásokat, ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette a fegyveres revíziót. Az önálló magyar nemzeti haderő megteremtése igen keserű mellékízt kapott.

Ezt a helyzetet ismerte fel Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszter: többé nem kard teheti nagyvá a nemzetet.⁶¹ Ugyanakkor a trianoni rendelkezések ellenére éppen az első világháború időszaka – sőt az 1918–19. évi vészterhes periódus is bizonyította, hogy „honvédségünk, szegénységünk és a békekötések következtében felszerelésében talán elmaradt a modern fegyveres erők tökéletes felszerelésével szemben, de szellemében, szívében olyan hagyományokat őriz, amelyek pótolják nála az anyagi felszerelések kevésbé tökéletes mivoltát”⁶²

1922. január 4-én – szinte napra pontosan négy évvel IV. Károly önálló magyar nemzeti haderőre vonatkozó indítványa után – a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg fel- illetve visszavette a Magyar Királyi Honvédség nevet. A Horthy-korszak konszolidációjában – a kormányzó megválasztásában, hatalma biztosításában a nemzeti haderő, ha nem is döntő mértékben, de jelentősen hozzájárult.⁶³

⁶¹ UJVÁRY Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*. Győr, 1996, 21.

⁶² GÖMBÖS Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. VONYÓ József. Budapest, 2004. 372. Gombös a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulásának 10. évfordulóján fogalmazott így.

⁶³ SZAKÁLY: I. m. 2010, 312.